

рішення справи і повинні бути задоволені судом, прокурором, слідчим. Тому принцип публічності виражається не в тому, що процес ведеться незалежно від волі і бажання громадян, що беруть участь у процесі, – від їх волі і бажання залежать багато дій суду, прокурора і слідчого, а в тому, що ці органи не можуть відмовитися від провадження дій, потрібних для правильного вирішення справи, лише на той підставі, що зацікавлена особа не просить про це» [10, с.139]. В такому випадку можливо затверджувати, що активність приватних осіб у кримінальному процесі шляхом реалізації наданих їм прав впливає на ефективність кримінально-процесуальної діяльності по досягненню мети кримінального судочинства.

Таким чином, зміст публічного начала як основи кримінального судочинства складає активна, ініціативна діяльність державних органів і посадових осіб (відповідальних за провадження кримінальної справи), що здійснюють кримінальне судочинство відповідно до кримінально-процесуального закону незалежно від розсуду приватних осіб, спрямована на захист суспільства і держави та забезпечення захисту інтересів приватних осіб, та діяльність приватних осіб, діючих у рамках кримінально-процесуального статусу, спрямована на сприяння захисту інтересів суспільства і держави та захист інтересів особистості, що складають зміст інтересів всього суспільства і держави в цілому.

Список літератури: 1. Вышинский А.Я. Курс уголовного процесса. М. 1927. 2. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс. Выпуск 1., Харьков, 1928. 3. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс. Выпуск 2., Харьков., 1929. 4. Чельцов-Бебутов М.А. Угол процесс. Выпуск 2. М., 1948. 5. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс. М., 1951. 6. Чельцов-Бебутов М.А. Задачи советской науки уголовно-процессуального права в период развернутого строительства коммунизма// Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР/Под ред. С.А. Голунского. М., 1959. 7. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс. М., 1962. 8. Сторогович М.С. Уголовный процесс. М., 1946. 9. Сторогович М.С. Курс советского уголовного процесса. М., 1958. 10. Сторогович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. М., 1968. 11. Подьянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. М., 1956. 12. Гальперин И.М. О принципе публичности (официальности) в советском уголовном процессе // Правоведение. 1960. №2. 13. Курс советского уголовного процесса. Общая часть/Под ред. А.Д. Бойкова, И.И. Карлеса. М., 1989. 14. Юсубов А.М. Принцип публичности в советском уголовном процессе. Дис...канд. юрид. наук. М., 1988. 15. Бояринцев В.Н. О законе закрепления принципа публичности уголовного процесса.// В сб.: «Совершенствование законодательства о суде и правосудии». М., 1985. 16. Уголовный процесс БССР. Учебное пособие для юр. вузов. // Под ред. С.П. Бекешко, Е.А. Матвиенко. Минск., 1979. 17. Названова Л.А. Принцип публичности в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования. Дисс...канд. юрид. наук. Л., 1990.

Надійшла до редколегії 07.03.02

І.В. Хохлова

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ОХОРОНИ НАДР

Кримінальний кодекс України (далі – КК), що набрав чинності з 1 вересня 2001 року [1, с.640], передбачає кримінальну відповідальність за порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя,

здоров'я людей чи довкілля, а також за незаконне видобування корисних копалин, крім загальнопоширених (ч.1 ст.240).

Необхідність кримінально-правової охорони надр зумовлена, зокрема тим, що надра – це природний ресурс, який не має властивості самовідновлення. З іншого боку, інтенсивна розробка корисних копалин та їх переробка негативно впливають на навколишнє природне середовище, сприяють активізації екзогенних геологічних процесів, змінненню фізико-механічних властивостей і складу ґрунтів, підземних та поверхневих вод. У зв'язку з процесом закриття вугільних шахт, що почався в 1996–1997 роки, до екологічних проблем, зумовлених виробничою діяльністю гірничодобувних підприємств, додається необхідність посилення відповідальності за небезпечні зміни в доквілі та неживання заходів щодо мінімізації негативних наслідків закриття вугільних шахт – зсувів, карстових провалів, осідання земної поверхні тощо.

Як показує правозастосовча практика Держуправління скобезпеки Міністерства екології та природних ресурсів України в Донецькій області [2, с.44], незважаючи на виявлені порушення надрового законодавства, що носять характер суцільно небезпечних і матеріали стосовно яких передані на розгляд в правоохоронні органи, до кримінальної відповідальності у період з 1997р. до 2000 р. не притягнуто жодної особи. Тобто стаття 240 КК (у скасованому КК 1961 р. – ст.162¹) не діє. Причинами цього є, по-перше, дещо некоректна конструкція самої кримінальної норми. По-друге, зважаючи на те, що вказана норма – бланкетна, на труднощі її застосування впливає недосконалість надрового законодавства. Екологічне законодавство України знаходиться в стані розвитку, чим і пояснюється присутність в ньому прогалів, неузгодженостей і навіть невизначеності понять, що використовуються законодавцями.

Так, в науковій юридичній літературі досі дискусійними є питання: що саме вважати надрами і що має становити правову охорону надр. Вважаючи на спрямованість екологізації суспільних відносин в галузі природокористування, слушним є визначення надр як предмету правовідносин Шем'якова О.П., який називає надрами «частину природного середовища, що являє собою об'ємно-площинний простір, розташований під поверхнею суші та дном водоймищ у межах території України, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, містить: корисні копалини, порожні породи, рідкісні мінералогічні, палеонтологічні утворення, підземні води та ділянки такого простору, що виступають у вигляді природних та техногенних порожнин, ділянки що використовуються з метою чи без мети видобування корисних копалин або зовсім не використовуються, а також родовища корисних копалин, що виходять та знаходяться на поверхні землі» [3, с.264].

Якщо таким чином визначати надра як предмет кримінально-правової охорони, то мова повинна йти не лише про забезпечення раціонального використання корисних копалин, але й про охорону надр при використанні їх з іншою, непов'язаною з видобуванням корисних копалин, метою. До того ж вклучення до поняття «надра» підземних вод, геологічних відшарувань, ділянок, що становлять наукову або культурну цінність, та ін. обумовлює й організацію їх кримінально-правової охорони на рівні з корисними копали-

нами. Правове значення поняття «надра» саме і складається у тому, що правовій охороні підлягають надра в цілому, тобто все те, що охоплюється цим поняттям.

З цього випливає, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст.240 КК, є встановлений порядок правового регулювання комплексного використання та охорони надр, який полягає в законодавчому забезпеченні всієї системи економічних, правових, еколого-соціальних, управлінських, технологічних та науково-технічних заходів, спрямованих на найбільш повне та раціональне вилучення з надр їх корисних властивостей (геолого-економічних, санітарно-гігієнічних, екологічних та ін.) з одночасним збереженням якості природного середовища та максимально можливим його відтворенням, що має забезпечити безпеку здоров'я та життя людей, задоволення їх майнових і екологічних інтересів та економічних інтересів суспільства [4, с.96].

Зважаючи на те, що вимоги раціонального, комплексного використання і охорони надр відносяться рівнозначно до всіх видів і до всіх стадій користування надрами – від геологічного вивчення надр і проєктування гірничих об'єктів до переробки мінеральних ресурсів, в тому числі техногенних мінеральних утворень – визначення об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.240 КК, не можна обмежувати порушеннями правил охорони надр при видобуванні корисних копалин. За наявності вказаних в диспозиції наслідків, слід кваліфікувати за ст.240 КК й інші порушення надрового законодавства при використанні надр з метою, не пов'язаною із видобуванням корисних копалин. Це може бути, наприклад, будівництво та експлуатація підземних споруд будь-якого призначення, створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні пам'ятки природи, лікувальні заклади та ін.)

Окремої уваги потребує з'ясування складу злочину «незаконне видобування корисних копалин, крім загальнопоширених» (ч.1 ст.240 КК). Сучасне надрове законодавство України встановлює три правових режими корисних копалин: місцевий, загальнодержавний та стратегічного значення. Відповідно, розглядаємий склад має бути сконструйований таким чином: «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного та стратегічного значення».

Аналіз результатів перевірок гірничодобувних підприємств Донецької області у 2000 році показує, що основними порушеннями природоохоронного законодавства, характерними для багатьох користувачів надрами, є відсутність затвердженої в установленому порядку дозвільної та проєктно-технічної документації на розробку родовищ корисних копалин, тобто має місце один з видів самовільного користування надрами [2, с.39], причому самовільно використовуються як ділянки надр, що знаходяться в чиемусь користуванні, так і ті, ще взагалі не використовуються будь-ким на законних підставах.

Закон не дає визначення поняття самовільного використання надр і тому існує проблема визначення моменту, з якого злочин слід вважати закінченим. Самовільне використання надр передбачає порушення встановленого порядку надання ділянок у користування. Вказаний порядок складається з кількох стадій, які відповідно цілям надзорного контролю можуть відрізнитись в різні:

випадках, але у найбільш складному – передачі розвіданих родовищ корисних копалин для промислового освоєння – після отримання ліцензії, акту передачі родовища корисних копалин, гірничого відводу, для входження в права надрокористувача претенденту необхідно отримати ще земельну ділянку, яка надається місцевими Радами у порядку, встановленому земельним законодавством. Тому само по собі рішення компетентного органу, як правило, ще не складає права використання конкретної ділянки надр, а є лише підставою для виникнення такого права. Безпосередня експлуатація ділянки надр дозволяється лише після передачі її у відання законного користувача. Для самовільного використання ділянки надр не обов'язково, щоб мала місце безпосередня його експлуатація, достатньо, якщо ділянкою незаконно заволодіють (обгороджують, розпочинають надроустрійні роботи та ін.).

Те, що порядок отримання статусу суб'єкта надрокористування не закріплений в Кодексі України про надра, а міститься у підзаконних актах і не охоплює всі види надрокористування, спонує й поняття самовільного використання надр, зводячи його до розробки родовищ корисних копалин без відповідного гірничого відводу, ліцензії. Таке вузьке розуміння самовільного використання надр не охоплює випадки незаконного надрокористування при інших видах користування надрами. Крім того, самовільне фактичне заволодіння ділянкою надр створює загрозу як правам виключного власника, так і правам інших заінтересованих суб'єктів надрокористування.

Про інші (крім самовільного) самостійні види незаконного надрокористування слід говорити в тих випадках, коли право користування надрами надається некомпетентним органом, або в перевищених розмірах, або суб'єктам, які не мають на це законного дозволу. Відповідальність тут настає не за самовільне використання надр, а за незаконне надання надрової ділянки в користування або за порушення самого порядку такого надання. Якщо надрокористувач не знав і не повинен був знати про неправомірність дій відповідних органів і посадових осіб, то він взагалі не може притягуватись до відповідальності. В протилежному випадку дії такого надрокористувача кваліфікуються як співучасть.

Надрове законодавство вимагає дотримання цільового використання надр з боку надрокористувачів. Самовільне змінення цільового призначення надрової ділянки, яке визначено компетентним державним органом, призводить до зміни правового режиму окремих складових частин надр, а саме надрокористування стає незаконним. Суб'єктом такого правопорушення може бути підприємства, установи, організації та громадяни, які вже користуються ділянкою надр і які експлуатують її неналежним чином, при цьому фактично змінили основне цільове призначення цієї ділянки або її частини. Юридично вказані зміни можуть бути проведені лише компетентними державними органами. Стосовно до останніх мова може йти про незаконне змінення основного цільового призначення надрової ділянки, її правового режиму, якщо відсутні підстави для вказаних змін, або недодержаний сам порядок такого змінення, його оформлення та ін. Якщо такі дії здійснює суб'єкт, не правоспроможний розпоряджатися надрами, але який присвоїв собі таке право, то

це є порушенням права розпорядження надрами, а саме надрокористування стає незаконним.

Самовільне змінення цільового призначення надрової ділянки можливе як при законному, так і при самовільному користуванні надрами. У другому випадку домінує відповідальність за самовільне використання надр, а фактичне змінення його основного цільового призначення приймають до уваги тією мірою, якою вони тягнуть за собою негативні наслідки майнового, екологічного та іншого порядку. Для законного же надрокористувача відповідальність наступне за невиконання обов'язків експлуатувати природний об'єкт у відповідності до його цільового призначення, яке встановлено правовим режимом визначеної ділянки надр.

Видобування корисних копалин загальнодержавного або стратегічного значення можуть здійснювати лише ті суб'єкти, які відповідають встановленим в надровому законодавстві кваліфікаційним та організаційним вимогам, а тому здійснення розглядаемого виду надрокористування неналежним суб'єктом необхідно вважати незаконним.

Зважаючи на вищевикладене, видобування корисних копалин необхідно вважати незаконним, якщо воно здійснюється самовільно, або не за цільовим призначенням, або неналежним суб'єктом спеціального надрокористування, а також якщо має місце незаконне надання надрової ділянки в користування або з порушенням самого порядку такого надання.

При з'ясуванні, чи були завдані наслідки тяжкими (ч.2 ст.240 КК), слід враховувати не лише спричинення шкоди у вигляді особливо великих матеріальних збитків або заповдіння тяжких тілесних ушкоджень, але й такі наслідки як втрата надровими ділянками властивостей лікувальних чи оздоровчих, їх культурної або екологічної цінності, необхідності переселення людей з постійного місця проживання тощо.

Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо ч.1 ст.240 КК викласти в такій редакції: «Порушення встановлених правил охорони надр, незаконне здійснення надрокористування, не пов'язаного з видобуванням корисних копалин, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного або стратегічного значення, незаконне здійснення надрокористування на територіях та об'єктах що мають наукову, лікувальну або оздоровчу цінність, - караються штрафом у розмірі до п'ятидесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років».

Список літератури: 1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хаврошока. К., А.С.К., 2001. 2. Звіт про стан навколишнього природного середовища в Донецькій області за 2000р. / Держуправління екобезпеки Міністерства екології та природних ресурсів України в Донецькій обл. Донецьк, 2001. 3. Шем'яков О.П. Деякі аспекти проблеми юридичного визначення поляття надр // Вісник Університету внутрішніх справ МВС України. Х., 2000. №10. 4. ПЗ № 5048. України. Проект Кодексу України про надра (нова редакція) / О.П.Шем'яков, І.В.Хосілова (України). З'явл. 11.12.2001 р. Опубл. Каталог державної реєстрації, № 5. 2001.

Надійшла до редакції 03.01.02